V.
Mitropolia ardeleana si tipariturile romanesti din vremea ei.

Inca din Decembre 1578, cand se intorcea sfintit de mainile lui Serafim, Mitropolitul muntean, era un Vladica ortodox al Romanilor ardeleni, care, vrand sa arate ca e mai mare decat ceilalti episcopi, aplecati catre calvinism sau ingaduitori pentru legea reformata, se intitula “prea-sfintitul Mitropolit chir Ghenadie al Ardealului” si caruia I se zicea de Sasii Brasovului si de Romanii din Schei “luminatulŭ Mitropolitulŭ marele Ghenadie, deîn totŭ Tinutulŭ Ardealului si alŭ Orazici”, deci al comitetelor exterioare, ori chiar “marele, de Dumnezeu luminatŭ arhiepiscopul Ghenadie ce iaste spre totŭ despusulŭ Mariei Lui Batarŭ Cristovŭ cu mila lui Dumnezeu carmuitoriŭ legiei crestineasca”.

Se pare ca acest cleric, pornit din vre’o manastire veche, ca aceia a Prislopului, statea la Sas-Sebes, in preajma Turdasului, care, dupa ce fusese locul de resedinta al episcopiei lui Pavel, adapostia acum pe un alt preot calvin cu pretentii episcopale, pe Mihai, “ales piscopulŭ Romanilor din Ardeal” si, deci, in apropierea Lancramului, unde se intampinase, pe la 1570, cel d’intaiu Tordasi.

Ghenadie avea cea mai mare parte din Ardeal si din comitatele exterioare, dar partile Clujului si Turdei, Crasna, Doboca si Solnoacele nu erau ale lui, ci ale unui alt urmas al lui Eftimie, - pe langa Cristofor -, ale lui Spiridon. Ghenadie, Vladica de spre Tara-Romaneasca, era insa urmasul acelui Cristofor, si el avea astfel ca vecin pe Spiridon, Vladica de spre Moldova.

Ghenadie chema la dansul pe Coresi, in 1581, si-i dadu sa lucreze un nou si mai complect *Sbornic* slavonesc al serbatorilor, reeditat dupa al Sarbului Bojidar, din Venetia, de la inceputul veacului; era menit sa combata “marea stricaciune si cadere a sfintelor biserici”, pornita de la “limbile straine”, - prin aceia ca preotimea capata iarasi cartile sarbesti pentru a-si face slujba la zilele mari. Pentru a se arata si mai bine ortodoxia desavarsita a publicatiei, se pomeniau la sfarsit cei patru Patriarhi ai Rasaritului.

Pe atunci Luca Hirschel ajunsese jude brasovean. “Hrajala Lucaciu” era o cunostinta si un prieten al lui Mihnea-Voda si al multor boieri. El avea si legaturi cu invatatul si harnicul Mitropolit muntean Serafim. Gandindu-se la ocrotirea tiparului romanesc de catre inaintasul sau Ioan Benkner, si mai ales la castigul capatat de acesta de pe urma acelor carti pe inteles, Hirscher isi facu planul de a da, in locul vechii Evanghelii cu invatatura, pe care o respingeau toti ortodocsii, una noua, care sa nu atinga catusi de putin pe credinciosii legii vechi. Ceru manuscriptul slavon de la insusi Mitropolitul Serafim, pe care e silit a-l numi “Arhimitropolit”, pentru a nu jigni pe “Mitropolitul” Ghenadie, din tara sa. Capatandu-l, il dadu popilor din Brasov sa-l “scoata” in romaneste, si acest lucru greu se facu intr’un chip deosebit de multamitor de acela din doi care invatase la Peć carte sarbeasca, Mihail fiul lui Dobre. Coresi, adus din nou in Brasov, incepu sa lucreze la 14 Decembre 1580 si mantui la 28 Iunie 1581, dand Bisericii ortodoxe a Romanilor si limbii romanesti unul din cele mai insemnate monumente ale lor.

Peste cateva luni, editorul sas se lauda ca lucrarea, - de si cuprindea Tatal Nostru si Crezul, ca si cele zece Porunci, dupa Catehismul luteran -, e foarte ceruta pretutindeni unde traiesc Romani, cu toate ca Prefata pomeneste numai pe stapanitorul Ardealului si pe al Terii-Romanesti. Pe Ghenadie il vedem trecand in Tara-Romaneasca si in Novembre 1582.

Doi ucenici ai lui Coresi, diaconul Serban si diacul Marien, luara in lucru, peste cateva luni numai, la 14 Novembre 1581, ispravind in Iunie 1582, la Orastie, oras vecin cu Turdasul Vladicai calvinesc, o traducere a *Paliei*, a Vechiului Testament, facuta, se pretindea, dupa originale slavone, grecesti si ebraice, dar, de fapt, mai ales dupa un text maghiar, care s'a si gasit, de predicatorii din Caransebes si Lugoj, de dascalul de carte din Caransebes si de protopopul Inidorii, - pe cari trebuie sa ni-i inchipuim deci ca oameni invatati pentru vremea lor. Un urmas al lui Nicolae Forró, puternicul Francisc Geszty, care juca peste putin in Moldova rolul de supraveghetor,- pentru principele sau, care era atunci Sigismund, fiul lui Cristofor Báthory, - al lui Aron-Voda, lua asupra-si cheltuiala tiparului. Cartea nu cuprinde decat cele d'intaiu doua carti ale Bibliei ebraice, Facerea ("Bitia") si Exodul ("Ishodul"). Dar celelalte parti erau gatite de tipar si ele: un manuscript de langa Oradea-Mare cuprinde Leviticul, Numerele, Cartea Regilor si ceva din prooroci; iar doua foi din Levitic se afla in pastrarea Bibliotecii din Belgrad. Se anuntau si alte lucrari romanesti, dar tiparul ardelean nu mai dadu de acum inainte dacat doar carti slavone a caror vanzare era sigura.

Intreaga miscare de tiparire a cartilor sfinte si a unor carti de biserica in romaneste, care imbogatise si raspandise asa de mult literatura noastra incepatoare, n'a produs alta urmare religioasa decat trecerea la calvinism a "varmeghiei" Inidorii si a oraselor banatene de supt stapanirea Báthorestilor, Lugojul si Caransebesul. Ceilalti Romani din Ardeal si partile unguresti ramasera credinciosi ai legii celei vechi. Cand muri Eftimie, care avea, dupa intoarcerea sa din Moldova, pe temeiul unei oranduiri "craiesti" ce s'a pierdut, Tinuturile Turzii, Clujului, - deci ale Nord-Vestului ardelenesc-, precum si cele unguresti ale Dobocei si Solnocului d'innauntru, in "comitatele exterioare" – i se dadu, pe la 1579, ca urmas, de catre Carmuire, Vladica Spiridon. La 1585 principele Sigismund recunostea pe acesta si-i incredinta inca Solnocul-de-mijloc, Crasna si Maramurasul, ca unui superintendent calvinesc. Dar "Arhimitropolit", ocrotit de-a dreptul de un Guvern pe care din ce in ce mai mult Iesuitii tanarului principe il conduceau in sens anti-calvin, ramase Ghenadie.

Locul acestuia fu luat in 1585 de egumenul Prislopului, Ioan, - numit la 20 Mart, intors de la hirotonie in August – din care Mihai Viteazul era sa faca, inainte chiar de cucerirea Ardealului, un adevarat Mitropolit, stand in capitala terii.